

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 486-498

“SÖZDEN ARTUK NESNE YOKDUR YÂDİGÂR”: ŞAİR VE HAMİNİN MOTİVASYONU

Nazım Taşan

Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (ntasan@pau.edu.tr), ORCID: 0000-0001-6079-2036/Research Assistant, Pamukkale University Faculty of Divinity

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 29.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atf/Citation

Taşan, Nazım (2023), “Sözden artuk nesne yokdur yâdigâr”: Şair ve Haminin Motivasyonu”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 486-498.

Taşan, Nazım (2023), “Sözden artuk nesne yokdur yâdigâr”: The Motivation of Poet and Patron”, Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 486-498.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

“Sözden artuk nesne yokdur yâdigâr”: Şair ve Haminin Motivasyonu

Özet

Mesnevi şairleri, eser kaleme alma nedenlerini, genel itibarla sebab-i telif bölümünde belirtmiştir. Uhrevi beklenti içinde olan şairler, Hak rızasını kazanma, ümmete faydalı olma ve dini öğretim amacıyla eser kaleme alırken dünyevi gaye güden şairler, mansıp umma, nimete kavuşma, şöret bulma gibi nedenlerle telife yönelmişlerdir. Şairler ayrıca sanat yapma, sanatlı söz söyleme çabası içinde olmuş, telifleriyle hüner göstermeyi istemişlerdir. Sebeb-i teliflerden anlaşıldığına göre eser üretiminde çeşitli saiklerin öne çıktığı görülür. Bu çeşitliliğe rağmen, şairlerin dünyada bir iz bırakmak amacıyla eser kaleme almaları, ortak bir tema olarak dikkat çeker. Ölüm düşüncesiyle yüzleşen şair, dünyanın geçiciliği karşısında bir çıkar yol olarak ardında yadigâr bırakma ihtiyakı duymuş, kendisi öldükten sonra sözlerinin okunmasını ve adının anılmasını arzu etmiştir. Şairin hoş seda bırakma düşüncesi onu harekete geçiren, telife hız kazandıran başat unsurlardan olmuştur. Aynı muharrikin şair için olduğu kadar hami için de geçerli olduğu yine mesnevilerde söz konusu edilir. Yazılan eser sayesinde, iyilikle anılacağını düşünen padişahlar, şairleri desteklemişler ve güzel sözle birlikte adlarını yaşatmak istemişlerdir. Makalede, şairin telif yapma ve haminin şairi destekleme nedeni olarak eseri bir yadigâr addetmeleri mevzusu, Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe mesnevilerin kurucu eserleri örneğinde ele alınmıştır. Ayrıca esere yüklenen bu anlamın etkenleri üzerinde durulmuş; şair ve haminin, edebi eseri neden bir nişan yahut anıt gibi gördüğü sorusuna mesnevilerden hareketle cevap aranmış, dini literatürün ve eserin tarihi vesika olma hususunun bu soru ile ilgisine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Sebeb-i Telif, Hami, İz Bırakma, Yadigâr.

“Sözden artuk nesne yokdur yâdigâr”: The Motivation of Poet and Patron

Abstract

Mathnavî poets explain their reasons for writing in a section called "sabab-i ta'lif". This section usually appears at the beginning of the work. After sections like tawhîd, munâcât, and na`at, poets explain why they wrote the work. It's known that each work has different reasons for being written. Some poets wrote to please Allah and benefit people, while others wrote for fame and economic gain. Sufî poets were more motivated by spiritual expectations. Despite all this diversity, every poet wants to be remembered for his work. Poets aimed to write a beautiful book that would be read by others after they died. They saw their work as a legacy. Poets want to leave a mark that will remind them. When sabab-i ta'lifs of mathnavîs are examined, it is seen that this idea is common to every mathnavî. At the same time, it was seen that the patrons considered mathnavî as a legacy. The sultans supported the poets in writing works. Because they thought that the work would be a legacy for them as well. This article focuses on the causes of the first Turkish mathnavîs written in Anatolia. Gulshahrî's Mantiq'u't-tayr, `Ashiq Pasha's Gharib-nâma, Ahmadî's Iskandar-nâma and Camshîd u Khurshîd, Mas`ûd b. Ahmad's Suhayl u Nawbahâr, Shayhologlu Mustafa's Khurshîd-nâma, Shayhî's Khusrav u Shîrîn, Fakhrî's Khusrav u Shîrîn, Tutmaci's Gul u Khusrav, Mohammad's `Ishq-nâma and Ahmad-i Dâ`î's Chang-nâma were examined. The motivation of the poet and the patron has been handled with the examples taken from these mathnavîs.

Keywords: Mathnavî, Sabab-i Ta'lif, Poet, Patron, Legacy.

Giriş

Mesnevi literatürü hakkında ilk müstakil çalışmayı Âmil Çelebioğlu yapmıştır (Çelebioğlu, 1999). Yazar, Sultan II. Murad devrine değin Anadolu’da kaleme alınan mesnevileri incelemiş ve tanıtmıştır. Kurucu yüzyılları konu edinmesi bakımından Çelebioğlu’nun eseri, hem mesnevi edebiyatının gelişimine ışık tutmuş hem de ilk dönemdeki çeşitliliği gözler önüne sermiştir. Ahmet Kartal’ın *Doğu’nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, isimli eseri mesnevi nazım biçimi ile kaleme alınmış bütün bir literatürü konu edinir (Kartal, 2014). Arap ve Fars edebiyatlarında mesnevinin gelişimine yer veren müellif, XI-XIX. yüzyıllar arasındaki Türk mesnevi tarihini de kapsayan oldukça şümüllü bir çalışma ortaya koymuştur. Eserinde mesnevilerin tertip özelliklerini incelediği müstakil bir bölüm kaleme almış ve bu bölümde sebab-i telifle ilgili ayrıntılı malumat vermiştir. Sebeb-i telifler, tematik olarak daha ziyade makale ve tebliğ düzeyinde incelenmiştir.¹ İlk defa kitap ölçeğinde sebab-i telifi çalışsan ise *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Telif*, isimli eseriyle Hasan Kavruk olmuştur. Kavruk, çalışmasında bu makalenin konusunu teşkil eden iz bırakmak ve eseri yadigâr olarak görmek temasını da bir başlık altında örneklerle açıklamıştır (Kavruk, 2003: 206-229). Bu temaya dikkat çeken diğer bir çalışma Sevda Önal, tarafından yapılmıştır. Makalesinde, sebab-i teliflerdeki ortak temaları bir araya getiren yazar, şairlerin, adlarını dünyada kalıcı kılmak gayesiyle eser yazdıklarına değinmiştir (Önal, 207: 120). Hazırlamakta olduğumuz doktora tezimizde, bizim de mahdut bir surette incelediğimiz iz bırakmak teması müstakil olarak çalışılmayı ve farklı yönleriyle ele alınmayı hak eden bir önemi haizdir.² Sanatın her türünde kaim olan ve edebi eserlerin çok büyük bir kısmında dile getirilen eser bırakmak ve kalıcı olmak arasındaki ilişki, şüphesiz sanatkâr ve edibin temel muharriklerinden biri olmuştur. Belki de böylesi merkezi bir konumda bulunması nedeniyle harcâlem görülmüş; akademik çalışmalarda yeterince işlenmemiştir. Bu makale, mesneviler örneğinde mezkûr temayı hem şair hem de hami zaviyesinden ele almayı, konuyu akademik çevrelerin dikkatine sunmayı hedeflemektedir. Makalede şevahit olarak, XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu’da kaleme alınmış Türkçe mesneviler kullanılmıştır.³

Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Telif, isimli eserinde Hasan Kavruk mesnevilerin yazılış nedenlerini on ana başlık altında toplamıştır (Kavruk, 2003). Şairler, bir devlet büyüğünün, bir arkadaşının yahut sevgilisinin isteği üzerine eser yazdıkları gibi; hatiften duyduğu ses, kalbe gelen ilham veya gördüğü bir rüya nedeniyle de kitap kaleme almış; bilgi ve öğüt vermek maksadıyla, girdiği bir

¹ Burada Nuran Tezcan’ın sebab-i telifi çeşitli yönlerden ele aldığı makaleleri hatırlanabilir: Nuran Tezcan (2016), “Sebeb-i Teliflere Göre Mesnevi Edebiyatının Tarihsel Dönüşümü”, *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış : Seçilmiş ve Gözden Geçirilmiş Makaleler*, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 69-99; Nuran Tezcan (2020), “Sebeb-i Telifte Poetika: Kutsal Yolculuk Egzotik Uzaklık”, *Mazmundan Poetikaya*, İKSAD, ss. 102-113. Ayrıca Gönül Ayan’ın Yusuf u Züleyha mesnevilerinin sebab-i telifini incelediği makalesi; Şeyma Büyükkavas Kuran’ın üstkurmaca bağlamında sebab-i telifleri yorumladığı çalışması ve Tuba Işınsoy Durmuş’un fahriye merkezli incelemesi yine dikkat çekici örneklerdir: Gönül Ayan (2009), “Anadolu Sahasında Yazılan Bazı ‘Yusuf u Züleyha’ Mesnevilerinde Sebeb-i Telifler”, *Turkish Studies*, 4/3 Bahar, 227-272; Şeyma Büyükkavas Kuran (2006), “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?”, *Turkish Studies*, 1/2 Güz, 172-201; Tuba Işınsoy Durmuş (2011), “‘Mısır-ı Hünerde Kendüyi Satmak Gerek Kişi’: Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebeb-i Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl ‘Satar’?”, *Bilgi*, 57 Bahar, 65-81.

² “Anadolu Sahası Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Telif: Kurgu ve Muhteva” başlıklı doktora çalışmamız devam etmektedir. Bu makaleye ilham veren örneklerin bir kısmı, yürüttüğümüz çalışma esnasında karşılaştığımız ve tezimizde de kullandığımız sebab-i telif muhtevasından alınmıştır. Tezimizde şair zaviyesinden ele aldığımız yadigâr bırakma motifi, bu makalede daha geniş bir perspektiften incelenmiştir. Bu bakımdan makalenin doğrudan tezdən üretilmediği söylenebilir.

³ Verilen zaman aralığındaki mesnevilerin çokluğu ve bu mesnevilerde mebzul miktarda ilgili örnek bulunması, makalenin hacminin gereğinden fazla büyümesine neden olacağı için şu mesnevilerden alınan misallerle iktifa edilmiştir: Gülşehrî, *Mantiku’t-tayr* (m. 1317); Âşık Paşa, *Garib-nâme* (m. 1330); Mes’ûd b. Ahmed, *Süheyl ü Nevbahâr* (m. 1350); Fahrî, *Husrev ü Şîrîn* (m. 1367); Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid-nâme* (1387); Ahmedî, *İskender-nâme* (m. 1390); Muhammed, *İşk-nâme* (m. 1398); Ahmedî, *Cemşid ü Hurşid* (m. 1403); Ahmed-i Dâ’î, *Çeng-nâme* (m. 1405); Tutmacı, *Gül ü Husrev* (m. 1406); ve Şeyhî, *Husrev ü Şîrîn* (m. 1420ler).

iddiayı kazanmak arzusuyla, iz bırakmak umuduyla, bazen de Türkçe'nin önemini vurgulamak gayesiyle mesnevi tertip etmişlerdir. Müelliflerin her birinin kendine mahsus şartlar içinde eser kaleme alması, teliflerin oldukça çeşitli saiklerle yapıldığını göstermektedir. Şairlerin, yazdıkları eser sebebiyle bir karşılık umdukları bilinmektedir. Bu, maddi bir mükâfat olacağı gibi uhrevî bir beklenti de olabilir. Ekonomik sıkıntı içindeki şair, himaye edilmeyi isterken edebî endişe güden şair takdir edilmeyi arzulayabilir. Mutasavvıf şairin eser yazmaktan muradı ile dünyevi aşkı anlatan şairin muradı arasında belirgin farklar olacaktır. Saraya yakınlaşabilmiş şairin, taşradaki şairden başka öncelikleri olduğu gibi, hamilik sisteminin kurumsallaştığı bir dönemde eser veren şairle, beyliklerin hüküm sürdüğü zaman diliminde yaşayan şairin öncelikleri de farklı olacaktır. Mesnevi biçiminde kaleme alınan eserlerin konularının geniş bir alanda seyretmesi, sebab-i teliflerin çeşitliliğini artıran bir etken olmuştur. Aşk konulu mesneviler; dinî, ahlaki, tasavvufi mesneviler; tarihî, destani, menkıbevi mesneviler gibi ilk akla gelen konuların dışında; surnâmeler, şehrengizler, sergüzeştler, kıyafetnâmeler ve sakinâmelerin, diğer taraftan manzum sözlükler ve tıp konulu eserler gibi bilimsel mesnevilerin de kaleme alındığı bilinmektedir.⁴ Başka disiplinlere matuf eserlerin başka öncüllerle telif edildiğini söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Öte yandan şairlerin kendi karakterleri de eser yazmaktan garazı şahsileştiren, birinin sebab-i telifini diğerinden başka bir mecraya çeken önemli bir etkidir. Şairin kendine has durumu ve kişiliği, onun dünyaya bakışını ve hayattan beklentisini belirler. Ahmedî (ö. 1412/13) ile Abdülvasi Çelebi'nin (ö. 1414/15'ten sonra), Âşık Paşa (ö. 1332) ile *İşknâme* yazarı Muhammed'in (ö. 1398'den sonra) mesnevi kaleme alırken farklı tercihlerde bulunmaları; karakterlerinin, dolayısıyla beğeni ve tercihlerinin birbirinden başka olmasıyla ilgilidir. Bütün bu örnekler, sebab-i teliflerin farklılığına işaret eder. Her mesnevinin kendine mahsus şartlar içinde kaleme alınması, onun telif nedeninin diğerlerinden başka olmasını gerektirir. Buna karşın eser kaleme almanın doğası itibarıyla neredeyse her mesnevîde ortak olduğu söylenebilecek bir telif sebebinden söz edilebilir: Kalıcı olmak, ardında eser bırakmak, ad bırakmak, yadigâr eylemek diye tanımlanabilecek bu temel saik, şairin dünyada iz bırakmak arzusunda olduğunu gösterir.

“Bu konu ister aslî isterse ikinci planda olsun hemen hemen bütün sebab-i teliflerde ileri sürülen bir gerekçedir. Yani sebep ne olursa olsun mesnevinin kaleme alınışının altında unutulmamak, öldükten sonra hayırla anılmak gayesi mutlaka yer alır.”
(Kavruk, 2003: 21)

Kalıcı olmak isteğinin, belki tüm insanların ortak arzusu olduğu söylenebilir. Oldukça insani bir temele oturan bu gayenin, sebab-i teliflerde ayrıca belirtilmesi dahi tüm şairler için genellenebileceği muhakkaktır. Zira eser kaleme almak, ad bırakmak için yapılan eylemlerden yalnızca bir tanesidir. Nakkaşın resmederek, mimarın inşa ederek, müderrisin talebe yetiştirerek ardında bir yadigâr bırakmaya çalışması, insanın ölümü bir son olarak kabul etmediğini gösteren, kişinin sonsuzlukla arasında bağ kurmasını sağlayan şeylerdir. Şair de bu uğurda kendi payına düşeni yapar ve eser kaleme alır. Kendi öldükten sonra bedeniyle bu dünyada kalamayacaksa dahi adıyla ve eseriyle yaşamak ister. Kalıcı olmayı arzulamak, elbette hami için de söz konusudur. O da adına yazılmış eser sayesinde yaşayacak, gelecek nesillerce hatırlanacaktır. Bu sebeple şairi himaye eder. Çünkü hükümranlığı süresince kazandığı başarılar, şiir sayesinde anlatılmaya devam edecektir.

⁴ Kapsamlı bilgi için bkz. Ahmet Kartal (2014), *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, 2. baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Şairin Motivasyonu

Gülşehrî (ö. 1317'den sonra), *Mantiku't-Tayr*'ında "Dâstân-ı şeş merd-i cihângîr be-şeş kitâb-ı fâhir ki Gülşehrî heftüm-i îşânest"⁵ başlıklı bölümde (2552-2675) ad edinme ve nam bırakma temalı bir kurguya yer verir (Yavuz, 2007). Henüz kitap yazmadığı için şöhret bulmadığı zamanlarda bir gün gezerken bir bahçenin içerisinde sonsuzluk çeşmesine rastlar. Orada altı kişinin bulunduğunu görüp yanlarına giderek onlara selam verir. İçlerinden bir tanesi yazara kim olduğunu sorar. Gülşehrî kendisini tanıtır: "Eytdüm aña bir ulu şeyh olmuşam / Şehre kim ol şehre küllî dolmuşam; Çok mürîdüm vardır ol ilde benüm / Şeyhlig-ıla hoş geçer cânüm tenüm" (2570-2571). Bir zaviyede şeyh olduğunu, bir sürü dervişi bulunduğunu ve evinde her gece sema düzenlendiğini anlatır. Şehirdeki öneminden bahseder, saygın bir kişi olduğunu dile getirir. Çok kişi *i'zâz* ile bana baş kor, naz ile elimi öper, diyerek halinden memnun olduğunu aşikâr eyler fakat soruyu soran bu cevaptan memnun olmaz. Gülşehrî'ye, "Eydür iy âzâde-dil delü misin / Böyle cânızsuz dünyada ölü misin" (2577) diye çıkışır. Müellifin, şeyhliği yeterli görüp bununla övünmesini çalınlık olarak niteler. *Ey gönlinü hiçbir şeye bağlamamış kişi, deli misin ki dünyada böyle cansız, ölü gibi yaşamayı seçiyorsun?* Gülşehrî'ye yanındakileri tanıtır: "Şol Senâyi işbu Mevlânâ-durur / Şol Nizâmî'dür ki key dâna budur; Şol durur 'Attâr işbudur Veled" (2579-2580). Ardından bu kişilerin eserlerini sayar. Kendisinin de *Gülistân-nâme*'nin müellifi Sa'dî olduğunu haber verir. "Altı er altı kitâb-ıla bile / 'Âlemi dutduk mu'ayyen ad-ıla" (2581). Bu altı kişinin kitaplarıyla cihanda meşhur olduklarını ifade eder. Zaviye şeyhi olmak küçük şeydir. Kendileri, Gülşehrî gibi *şehir ulusu* değil *âlemin serverleridir*. Şayet bu altı kişi gibi kalıcı bir eser kaleme alabilirse o da bütün âlemde şöhret sahibi olabilecektir. "Saña bir dîvân gerek iy nâmdâr / Kim kala senden cihânda yâdigâr" (2597). Sa'dî, şeyhliğin geçici olduğunu, ölümüyle şeyhin adının unutulacağını ve müritlerinin de baki kalmayacağını dile getirir. Oysa o altı kişi, eserleri okundukça var olmaya devam edecektir. "Kim kitâb u ad-ıla gelür-ise / Ol revâ yidincimüz olur-ısa" (2610). Kitap yazdığı takdirde onun da aralarına katılabileceğini söyler. Gülşehrî, üzgün bir şekilde çeşmenin yanından ayrılır. Yolda bir Allah dostuna rastlar. O kişi, neden kaygılı görüldüğünü sorunca başından geçenleri anlatır. Bir kitap yazamadığı ve ad sahibi olamadığı için üzüldüğünü belirtir. "Eydür âhir sen söz eydürsin eyü / Neye sözsüzler gibi yirsin kayu" (2614). Veli zat, söz söylemede kabiliyeti olduğunu söyleyerek Gülşehrî'yi eser yazmaya teşvik eder. "Ol velî eydür ki Gülşehrî adın / Var getir sözde vü vir sözüj dadın; Bir Feleknâme dahı eyle kitâb / Var sen ol yidinçileri bî-hicâb" (2626-2627). Bu tavsiyeye uyarak Gülşehrî telife başlar. Bir müddet sonra da *Felek-nâme* isimli Farsça mesnevisini bitirir. "Çün kitâb-ıla adum oldı tamâm / Vardum ol altı ere virdüm selâm" (2630). Müellif, sonsuzluk (âb-ı hayât) çeşmesine tekrar gider ve adlarıyla kalıcılığa erişmiş olan altı kişinin arasına katılır. Bu temsili kurgu, şairlerin şöhret bulmak ve dünyada ad bırakmak için eser yazdıklarını oldukça açık biçimde ifade eder. Gülşehrî'nin, çok müridi olan bir şeyh olmasının Sa'dî tarafından küçümsenmesi ve onu telife yönlendirmesi dikkat çekicidir. Esasında o, şeyhlik kurumunu beyhude görmez, maksadı herkesçe okunacak bir kitap yazmanın ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu kurguda asıl savunulan şey, sonsuzluk karşısında geçici olanın tercih edilmeyecek olmasıdır. Fani ömrün el verdiği ölçüde, bir şehirde yaşayan insanları irşat etmek elbette mühimdir. Ne var ki bu, asırlara ve geniş coğrafyalara yayılan hayırlı bir eser bırakmak karşısında sonlu bir uğraş olarak nitelendirilmiştir. Gülşehrî'nin çağdaşı Âşık Paşa da *Garîb-nâme*'sinde, mesnevisini bir yadigâr olarak gördüğünü dile getirir (Yavuz, 2000):

"Çünkü gördüm gidiserven ben dahı
Aç gözünj kalmayısarsın sen dahı

Diledüm benden dahı bir yâdigâr
Kala göre anı cümle ihtiyâr

⁵ "Gülşehrî'nin yedincileri olduğu, kıymetli altı kitabıyla dünyayı fetheden altı kişinin hikâyesidir."

Aşklar ben miskini anuŕ-ıla
Anılasın sen dahı aduŕ-ıla” (10456-10457).

Âşık Paşa, ölümün herkesi alıp götürceğini ve geride kimseyi bırakmayacağını söyler. Bu sebeple yazdığı mesnevinin, yadigar kalmasını umar. Eseri sayesinde adı yaşayacak ve okuyanlar tarafından kendisi hayır dua ile anılacaktır. Sebebi telif, bilindiği üzere mesnevilerin giriş bölümünde yer alan ve eserin yazılış nedeninin açıklandığı müstakil bir başlığı ifade etmektedir. Terim olarak her ne kadar o müstakil kısma işaret etse de eserin yazılış nedeniyle ilgili verilen bilgiler her zaman aynı başlık altında toplanmayabilir. Nadiren aŕaz-ı dâstân içerisinde de bulunan telif amacı, hatimelerde de yer alır.⁶ Kimi zaman da sebebi telife özel bir bölüm ayrılmayıp eserin farklı kısımlarında aynı görevi ifa eden ibarelere yer verilir.⁷ Bu yazının gayesi, yadigar bırakma düşüncesinin, mesnevi yazımında şairleri motive eden bir saik olduğunu vurgulamak olduğu için örnek getirilen beyitler, eserlerin muhtelif bölümlerinden alınmıştır. Nitekim *Garib-nâme*'de de müstakil bir sebebi telif başlığı bulunmamaktadır.

Ahmed-i Fakih, hac ziyaretinde gördüğü kutsal mekânları anlattığı *Kitâbu evsâfi mesâcidi's-şerîfe*'de; “Okındukca gerek kim yâd idesin / Du'â idüp cânumuz şâd idesin” (329) beytiyle eserinin kendinden sonra da okunacağına dair beklenti içinde olduğunu belirtir (Mazıoğlu, 1974). Kitabını okuyan kişinin kendisini yâd etmesini ve onun için dua etmesini niyaz eder. Mesnevi yazarlarından Mes'ûd bin Ahmed (ö. 1350'den sonra) de *Sûheyl ü Nevbahâr* adlı eserinde benzer bir temennide bulunur (Dilçin, 1991): “Ola kim okıyup du'â kılar / Emek yidüğümüz çün bileler” (340). Anılmaktan gaye elbette iyi hatırlanmaktır. Müellifler, okuyanda güzel duygular uyandıran ve anlattıkları mesellerle muhatabı hayra ileten eserler kaleme almayı murat etmişlerdir. Tabii olarak bu yolda verdikleri uğraşın boşa gitmesini istemezler. Takdir edilmeyi, hayır dua ile anılmayı beklerler. Bilindiği üzere yadigar, hatıra anlamına gelmektedir. *Kubbealtı Lugatı*'nda “Bir kimseyi veya olayı hatırlatmak üzere verilen yahut onlardan kalan şey.” şeklinde tanımlanır (Ayverdi, 2006: III/3340). Kitap yazmak, bir yönüyle müellifin kendini hatırlatması için dünyaya bir nişan koymasındır. “İşidün 'aceb dâstân olduğın / Cihânı içinde nişân kaldığın” (*Sûheyl ü Nevbahâr*, 4907). Şairin ölüm karşısında aldığı tavır olarak ardında kendinden bir iz bırakma arzusu, mesnevinin hatime bölümünde de yer alır. Hoca Mes'ûd, bir gün tozum toprağa karışacak olsa da emek verdiğim bu sözler halk arasında okunsun ve adım hatırlansın, diye dua eder. “Emek yidüğüm zâyî olmaya hem / Bilürem cihân böyle kalmaya hem; Zamânlar ola kim okına sözüm / Ne var toprağa karışursa tozum; Unıldımaya halk içinde adum / Terahhum kıla bilüşüm ü yadum” (5624-5626). Diğer şairler gibi Hoca Mes'ûd da 'adem/yokluk karşısında kendisine çıkar yol olarak eserini görür. Yazdığı mesnevi sayesinde hatırlanmayı ümit eder. Fena bulmaktan çekinen insanın çaresizliği, yazarın tanıdık tanımadık (bilüş ü yad) herkesten merhamet beklediği (terahhum) mısradan ifade bulur.

Hurşid-nâme'de Şeyhoğlu Mustafa'ya (ö. 1413/14) bir arkadaşı nişâne olarak kitap telif etmesini söyler (Ayan, 1979): “Nişâne ko kim evkât anılasın; Ki koyanlar hemîşe yâd olurlar / Revânı andüğınca şâd olurlar” (353-354). Eserin yadigar olarak görülmesi; yazarına hayır dua getireceği ve adını yaşatacağı düşüncesi; bazen yazar tarafından bazen de bir kurgu çerçevesinde başkaları tarafından dile getirilir. Sebebi telifin yaygın içeriklerinden biri; şairin yâran/dostlar tarafından teşvik edildiğinin anlatılmasıdır. Bu türden muhtevada, eser yazmaya gönülsüz olan şairin söz söylemedeki yeteneği övülür ve şair, arkadaşları tarafından kabiliyetini değerlendirmesi ve ardında yadigar bırakması için ikna edilir. Kimi zaman da benzer söylem hatiften gelen bir sesle esere dâhil edilir. Şeyhî'nin (ö. 1431) *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde sebebi telif bu şekildedir (Timurtaş, 1980): “Meger bir dem ki derd olmuşdı demsâz / Göñüle hâtif-i cân virdi âvâz” (551).

⁶ Örneğin yukarıda Gülşehrî'den alıntılanan hikâyeye, *Mantuku't-tayr*'ın aŕaz-ı dâstân bölümünde yer almaktadır.

⁷ Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si için bu durumun söz konusu olduğu söylenebilir.

Şair dertli bir halde otururken gaipten gelen bir ses, onunla konuşmaya başlar. “Nefes germ eyle degülseñ füsürde / Dirild aduñ ger olmaduñsa mürde” (553). Ses, şaire hala fırsatı varken adını ölümsüzleştirmesini tavsiye eder: “Kimüñ kim adı ‘âlemde diridür / Aña ölmedi dirlerse yiridür” (554). Hatiften gelen ses, şairin ardında isim bırakabilmesi için adının diri olması gerektiğini vurgular. Şairin, adını diriltmesinin yolu ise kalıcı eser bırakmaktan geçmektedir.

Gül ü Hüsrev yazarı Tutmacı (ö. 1406’dan sonra), “Çü gördüm kim fasîhân-ı zamâne / Ki gelmiş bizden ilerü cihâne; Hezârân dürlü ma’nîler dimişler” (167-168) diyerek çağının başarılı şairlerini över; onların, güzel manalar bulduklarını dile getirir (Yoldaş, 1998). “Komuşlar her biri bir yâdigârı; Ki dillerde hemîşe anılalar / Anuñlan tâ ebed bâkî kalalar” (170-171). Onların, halk içinde hatırlanarak sonsuza kadar yaşayabilmek gayesiyle eserlerini yadigâr bıraktıklarını belirtir. Tutmacı’nın da eser yazmaktan garazı, Ahmedî ve Şeyhoğlu gibi ad bırakmak ve insanlar tarafından anılmaktır. Eserinin “Der-ta’rif-i akl gûyed”⁸ başlıklı bölümünde kişinin adının söz ile yaşayacağını bir diyalog biçiminde dile getirir. “Söz ile adıdır bâkî vü fânî / Olısar ‘âkıbet girü kalanı” (240). Eğer bir aşk mesnevisi yazarsa ardında iz bırakacak ve bu sayede adı anılacaktır. “Gerek kim düzesin bir ‘ışk-nâme / Teferrücgâh idesin hâs u ‘âme; Çü senden sonra kala bu nihâduñ / Anuñla tâ ebed anıla aduñ” (242-243). Okudukları ve eserlerini beğendikleri yazarlara öykünen müellifler, onlar gibi güzel eserler kaleme almak ve bu sayede hatırlanmak istemişlerdir. Yazdıkları mesneviyi yalnız zamaneyi ilgilendiren geçici bir metin olarak düşünmemişler, gelecekte de isimlerini yaşatacak birer nişan olarak görmüşlerdir.

Şairlerin eserlerinde farklı biçimlerde aynı gerçeğe değindikleri dikkat çeker: İster bir kurgu çerçevesinde olsun ister şairin samimi duyguları eserde yer almış bulunsun; mesnevi telifinin ardında unutulmama ve hayırla anılma amacının yer aldığı görülmektedir. Bu insani gaye, yalnız şairlere has olmayıp hamileri de cezbeden, edebi eser üretimini teşvik eden bir saiktir.

Haminin Motivasyonu

Halil İncalık, *Şair ve Patron* isimli eserinde klasik Türk edebiyatında hamilik sistemini ele almış, eser üretiminde patronajın etkisine dikkat çekmiştir (İncalık, 2015). Kendileri de birer şair olan hamiler, edebiyatçıları ve edebi eserleri desteklemişler; bugüne değin ulaşan mirasın oluşumunda önemli bir rol oynamışlardır.⁹ Şairlerin hami arayışı yahut hamileriyle ilişkileri eserlere de yansımıştır. Müellifin himaye ümidini belirttiği ve hamiden beklentisini söylediği; kimi zaman da hamiye, vaatlerini hatırlattığı söz konusu bölümlerde, övgü ve duaya da yer verilmiştir.

Şeyhî’nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde sebep-i telifi, hatiften gelen ses ile konuşma şeklinde yazdığına yukarıda değinilmişti. Dertli olduğu bir zamanda şair, hatiften bir ses işitir. Ses, onu teskin etmeye çalışır, ona nasihatlerde bulunur. Şairliğini över ve eser yazmasını tavsiye eder. Bu şekilde adını baki kılacağını söyler. Şeyhî, hatiften gelen sesin övgüsü ve nasihatini karşısında mutlu olur. “Nasihatler virdün ki ‘ayn-i hakdur / Saña gûş olmayan bâtil kulakdur” (583). Sesin tavsiyelerine uymamanın yanlış olacağını kabul eder fakat eser vermesi için yalnızca kendi kabiliyetinin yeterli olmayacağını da ekler. “Gerekdür hikmet ü şer’ ü belâgat / Kifâf ü sıhhat ü emn ü ferâgat” (586). Şeyhî’ye göre; kalıcı eser yazmak için kişinin hikmeti, şeriatı ve belagati bilmesi, rızık endişesi çekmemesi, sağlıklı ve güvende olması, dünya işlerinden feragat edip kendini eserine adanması gerekmektedir. “Bulardan olmasa mevcûd behre / Ne deñlü aç ol maksûd çehre” (587). Bu şartlar gerçekleşmezse şairin iyi bir eser yazmaya niyeti olsa da bunu yapabilmesi mümkün olmayacaktır. Huzur içinde olmayan sanatçı, kalıcı eser ortaya

⁸ “Aklın tanımı hakkında der ki”.

⁹ Bilindiği üzere hamilik kurumunun bir benzeri Batı’da da uygulanmıştır. Konunun Batı ve Doğu’daki yansımaları hakkında şu kaynağa başvurulabilir: Tuba İşinsu Durmuş (2021), *Şair ve Sultan: Osmanlı’da Edebi Himaye*, İstanbul: Muhit Kitap, 11-30.

koyamayacaktır. Şeyhî, kendinin *bî-zâd u bî-yâr, garîb ü haste vü zâr* (*Husrev ü Şîrîn*, 591) olduğunu söyler ve hatiften gelen sese zamaneden şikâyetle bulunur. Etrafında güzel sözden anlayan ve ona değer veren kimselerin bulunmadığını, eğer dinleyen yoksa söz söylemenin de bir kıymetinin olmayacağını dile getirir. Hatiften gelen ses, şairi yine teskin eder ve onun kıymetini padişahın bileceğini savunur. “Ko bâtl fikri um Hakdan ‘inâyet / Şeh-i sultân-ı devrândan himâyet” (611). Yanlış düşünceyi kovup, Allah’tan yardım dilemesini ve padişahın himaye beklemesini söyler. “Ki sultân-ı cihân sâhib-nazardür / Hüner kadrin bilen ehl-i hünerdür” (312). Padişah da hüner ehli olduğu için Şeyhî’nin yeteneğini fark edecek ve onu gözetip destekleyecektir. Burada kurgulanan hatiften gelen ses ve şair diyalogunda, bir eserin ortaya çıkabilmesi için yalnızca şairin onu yazma niyetinin yeterli olmayacağı anlatılmaktadır. Şair, sahip olması gereken kabiliyet, yeterlilik ve motivasyonun dışında, söylediğinin değer bulacağı bir ortama da ihtiyaç duyar. Ayrıca, dünyalık endişesinden kurtulup kendini çalışmasına adayabilmelidir.¹⁰ Eğer hamî, şaire söz konusu imkânları sunarsa o da yeryüzünde haminin adını yaşatacak bir eser kaleme alabilecektir.

“Anuþ yâdına eyle söze bünyâd
Ki bâd olsa cihân ol kala âbâd” (Şeyhî, *Husrev ü Şîrîn*, 615).

Elbette ortaya çıkacak eserin şaire olduğu kadar destekçisine de faydası dokunacak, haminin adı eserle beraber yaşayacaktır. Bu beyitte şair, hatiften gelen ses vasıtasıyla, hamîye, eserin onun için de bir yadigâr olacağını hatırlatır. Şair, padişah öldükten sonra bile kalacak olan, onu hatırlatan bir söz söyleyecektir. Bu sebeple haminin desteğini bekler. Bir diğer *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin yazarı Fahrî de sebep-i telifinde yadigâr bırakmanın hamî için önemini vurgular (Güneş, 2010). Şeyhî’nin dolaylı bir kurgu ile bahsettiği şey, bu defa doğrudan haminin ağzından dile getirilir. Bir gün *havâss-ı devlet ve a’yân-ı leşker* ile otururlarken Aydınoglu Beyi, şairden Nizâmî’nin *Husrev ü Şîrîn*’ini okumasını ister. Fahrî, hemen okumaya başlar. Bey, Farsça bildiği için kitaptan oldukça zevk olsa da devlet büyükleri ve askerler bir şey anlamazlar. “Didiler şeyriyârâ kâmkârâ / Bu ma’nî olsa-y-idi âşikârâ” (138). Keşke biz de anlasaydık ve haz duysaydık, derler. Bunun üzerine Aydınoglu Beyi, Fahrî’den Nizâmî’nin mesnevisini Türkçe’ye tercüme etmesini ister. “Anuþ şîrîn sözine tercümân ol” (145). Şair, Nizâmî’yle boy ölçüşemeyeceğini söyleyerek çekincesini dile getirir. “Didüm şâhâ kuluþ haddi degül bu / Benüm şî’rümde yokdur rengi ne bû” (147). Fahrî, kendi şiirinde *reng ü bû* olmadığı için o ulu sözü tercümeyle kalkışamayacağını itiraf eder ve onda birçok ibarelerin, latif istiarelerin bulunduğunu söyler. Bir müşkülü yok ki onu çözeyim, diye mazeretini dile getirir. Bey, isteğinden vazgeçmez; şairin gücü yettiğince bu işi yapmasını ve yine böyle bir mecliste eserini okumasını ister. Eğer bunu başarırsa ona birçok lütuf ve ihşanlarda bulunacaktır. “Yoluþa döşeyem kemhâ vü atlas / Nisâr idem aþa altun u kirpâs” (156). Hem yapacağı tercüme ile ardında bırakacağı bir eseri olacak ve bu sayede şairin ve haminin isimleri gelecekte hatırlanacaktır.

“Okınısar nice kim ola devrân
Bu ma’nî dârı olmaz hiç vîrân

Ölümden sonra bizi ideler yâd
Revânumuzı anuþ kılalar şâd” (Fahrî, *Husrev ü Şîrîn*, 159-160).

Aydınoglu Beyi, mana evinin virane olmayacağını, cihan durdukça baki kalacağını söyler. Eserleri okundukça kendileri hatırlanıp yâd edilecek, bu sayede de ruhları şad olacaktır. Bu minvalde Gazneli Mahmud ve Firdevsî örneğini uzunca anlatır. Şah Mahmud’un Çin, Maçin, Nükerân, Hindistan, Arrân, Turân, Zâvilistan, İran ve Kâbilistan’a sahip olduğunu; bir sürü

¹⁰ Nuran Tezcan, “Er cömerdin er nâkesin ozan bilir”: *Divan Edebiyatında Patrona Hitap ve Beklenti* başlıklı yazısında Şeyhî’nin sebep-i telifi ile ilgili benzer şeyleri söylemektedir: Nuran Tezcan (2016), *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış : Seçilmiş ve Gözden Geçirilmiş Makaleler*, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 120-121.

malının, hazinelerinin, saraylarının, şehirlerinin; kapısında kullarının ve askerlerinin bulunduğunu ama şimdi bunlardan hiçbirinin kalmadığını söyler (Fahrî, *Husrev ü Şîrîn*, 162-170).

“Kanı leşker kanı at u kanı pîl
Kamusından eser kalmadı key bil

Bilür mi kimse sorgıl hâs u ‘âma
Eser andan be-gayr ez Şâhnâme

Eger Şâhnâme olmasaydı mevcûd
Ne Firdevsî anılırdı ne Mahmûd” (Fahrî, *Husrev ü Şîrîn*, 171-172; 174).

Aydinoğlu Beyi, Şah Mahmud’un askeri de atı da filleri de kalmadı, ondan geriye yalnızca Şehnâme kaldı, der. Eğer o eser olmasaydı bugün ne Firdevsî ne Gazneli Mahmud anılırdı, diye de ekler. Fahrî, hamisini böyle istekli görünce eseri tercüme etmeyi kabul eder. Bu diyalog, gerçekten yaşanmış mıdır yoksa şairin bir kurgusu mudur, onu bilemesek de haminin; desteklediği, teşvik ettiği, buradaki gibi sipariş ettiği eserleri bir yadigâr olarak gördüğünü oldukça net bir şekilde göstermektedir. *‘İşk-nâme* yazarı Muhammed de eserinde Firdevsî örneğine yer verir (Yüksel, 1965): “Eger olmasa Firdevsî vü Tûsî / Ki vura şî’r içinde tabl u kûsî; Unıdılırdı Mahmûd Şâh fi’l-hâl / Kelâmı dükenür oluridi lâl” (634-635). Şair, eğer Firdevsî olmasaydı ve şiirde hoş bir seda bırakmasaydı Şah Mahmud unutulurdu, ondan geriye hiçbir söz kalmazdı ama o, Firdevsî’yi himaye etti ve onun güzel bir hikâye söylemesini sağladı, bu sayede de her ikisinin adı yâd edilip ruhları şad edildi, der. “Erüñ ikinci ‘ömri şî’r olur pes” (637). Şair, kişinin ikinci ömrünün şiir olduğunu ifade eder. Bu örnek ve söylem üzerinden eserin bir hamî tarafından sahiplenilmesini umar. Fahrî gibi ilgili bir hamisi olmayan şairler de eserlerinin önemsenmesi ve desteklenmesi için bu türden ifadelere yer vererek himaye beklemişlerdir. Tuba Işınsoy Durmuş, *Şair ve Sultan* isimli eserinde Osmanlı şairlerinin Firdevsî ile Gazneli Mahmud örneği dışında Hz. Muhammed ile Ka’b bin Zühre ve Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevayî örneklerini de kullandıklarını belirtir (Durmuş, 2021: 28). Geçmişte yaşanmış misalleri hamîye hatırlatıp himaye görmeyi istemekle beraber şairlerin zaten ihsanda bulunan hamilerini övmek ve onların cömertliğini dile getirmek için de bu türden örnekler yer verdiği görülmektedir. Padişahların iyi eğitilmiş olması ve çoğunun aynı zamanda şair olması, himaye konusunda bilinçli olmalarını getirmiş, yalnız şairlerin desteklenmesi değil, iyi şair ve iyi eserin belirlenmesinde de önemli rol oynamalarını sağlamıştır. Hamilik sistemi, zaman içinde şiiri seven birçok devlet erkânının da dâhil olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Öte yandan güzel sözden behresi olmayan bazı devlet adamlarının, şairlere verilen inamları gereksiz bulduğu ve şiiri önemsemedikleri de bilinmektedir. Tuba Işınsoy Durmuş, çalışmasında, Latifî’den nakille, Ayas Paşa ve İskender Çelebi arasında geçen bir hadiseyi alıntılar (Durmuş, 2021: 204): Anekdotta Mu’îdî’nin emekli maaşı hakkında, Ayas Paşa’nın İskender Çelebi’ye, bu şairler ne iş yapıyorlar da devletin hazinesinden para verip israf ediyoruz, diye sorması konu edilir.

“Rivâyet olunur ki erbâb-ı nazmdan merhûm Mevlânâ Mu’îdîye sâbıkû’z-zikr merhûm İskender Çelebi mu’în ü zâhir olup tekâ’üd için birkaç akça itdürmek murâd idindükde Ayas Paşa münfa’îl olup bu tâyifenüñ umûr-ı saltanatta mu’âvenet ü müzâhereti nedür ki hazîne-i ‘âmireden bunlara akça idersüz ve hıfz-ı memâlik-i mahmiyye için cem’ olunan beytü’l-mâlün zâyî’âtına bir bölük tâyifeyi bâ’is kılup sebîl-i isrâf u itlâfa gidersiz didükde bu vechle redd-i cevâb itdiler ki cem’-i zamânda mülûk u selâtîn ve şâhân-ı rûy-ı zemîn erbâb-ı nazm u inşâdan müctenib ü müstağnî olmuş degüllerdür. Zîrâ devr-i ‘âdemden bu deme gelince selâtîn-i ‘izâmüñ me’ser ü menâkıbı ve tevârih-i fütûhâtı sahâyif-i cerâyid-i rûzgâr ve safâyih-i defâtır-ı leyl ü nehârda erbâb-ı nazmüñ nazm-ı dil-güşâsı ve ashâb-ı nesrûñ inşâ-i belâgat ifşâsıyla bâkî ve pâyidâr ve sâbit ü ber-karârdur diyüp Şeh-nâmenüñ bu beytin mahâlde fi’l-hâl okudı(...):

Nazm u inşâdur selef ahvâlini zikr itdüren
Şâh Üveysi kim bilürdi şî’r-i Selmân olmasa” (Canım, 2018: 393-394).

İskender Çelebi, Ayas Paşa'ya; Hz. Âdem'den beri hükümdarlar, erbab-ı nazm ü inşâyı desteklemiştirler çünkü onlardan kalan güzel eserler, onların güzel hikâyeleri ve fetihlerinin tarihi bunlar sayesinde baki ve payidar kalır, sabit ve ber-karâr olur, diye cevap verir. Firdevsî'den alıntıladığı beyitle de Şah Üveys'in Selmân sayesinde hatırlandığını dile getirir. Bu örnek, himaye sisteminin kurulması ve devam etmesinde eserlerin, hamiler için de birer yadigâr olarak görülmesinin etkisi bulunduğu işaret eder. Şuaranın neden hazineden destek aldığı sorusu, şiir seven yahut sevmeyen herkes için makul bir düzlemde cevaplanır. Yazılan eserler, kalıcı olmaları hasebiyle gelecek nesillere bırakılan birer anıt olarak nitelendirilir.¹¹

Üç Etken

Eser kelimesi, emek verilerek ortaya konan ürün, yapıt, kitap anlamına geldiği gibi iz ve işaret manasında da kullanılmaktadır (Ayverdi, 2006: I/874). Eser kaleme almak ile eser bırakmak yakın ve beraber düşünülmüştür. Gerçekten de sebep-i teliflerde eserin, yadigâr olarak addedilmesi ortak bir tema olarak tebarüz eder. Bu noktada söz konusu düşüncenin neden bu denli makbul ve yaygın olduğu sorusu akla gelmektedir. İrili ufaklı birçok sebepten bahsedilebilirse de örneklerden, meselenin dinî, duygusal ve pratik bir temele oturduğu anlaşılmaktadır. 1. Ebu Hureyre'den (ö. 58/678) rivayetle Müslim'in (ö. 112/730) *Kitâbü's-süneni fi'l-fikh'*na kaydettiği bir hadis, Müslümanları ilme ve hayırlı eser bırakmaya teşvik etmiştir: “İnsan ölünce üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i câriye, yararlanılan ilim ve dua eden hayırlı evlat.” (Vasiyyet, 14). Hadiste *'ilmün yüntefe'u bih* ifadesi ile geçen yararlanılan ilim maddesi, talebe yetiştirmek ve faydalı kitap kaleme almak şeklinde anlaşılmıştır. Kişinin öldükten sonra da sevap kazanacağı müjdesi, ilme ve telife rağbeti artırmıştır. Dinî, ahlaki, tasavvufî mesnevilerin bu hadisin kapsamına gireceği tahmin edilebilir. Şeriata mugayir sayılabilecek eserlerde ise şairler yine meşruiyeti gözetmeye gayret etmişlerdir. Dünyevi aşkı konu alan mesnevilerde yahut işreti mevzu edinen sakinâmelerde dahi okuyucuya yöneltilen nasihatler ve şer'î hükümlere uygun yaşamının gerekliliğine dair ihtarlar, şairlerin mezkûr müjdeden faydalanmayı istediklerini gösterir. Müellifler, eserlerinin müfit olmasını önemsemişler; okuyucuyu iyiye ve güzele yönlendiren, bu sayede kendilerine hayır dua getirecek olan kitaplar telif etmeyi arzulamışlardır. Ahmedî, *Cemşid ü Hurşid*'in sonunda hayırla hatırlanmak isteğini dile getirir (Akalın, 1975): “Ki ola cân u gönjün hürrem ü şâd / İdesin Ahmedî'yi hayr-ıla yâd” (4796). Fahrî de benzer bir söylemle dua talebinde bulunur ve okuyucuya kendisi için nasıl dua etmesi gerektiğini tarif eder: “Diye yâ Rab egerçi hayr işi yok / Senün fazlun üküşdür rahmetün çok; Çü fazlun çok anun fi'line bakma / Za'if kulun tamu odına yakma” (Fahrî, *Husrev ü Şîrin*, 192-193). Şair, dünyada çok hayır yapmadığını itiraf ederek okuyucudan, fazlı ve rahmeti bol olan Allah'tan kendisi için af dilemesini rica eder. Eseri sayesinde alacağı dualar vasıtasıyla Cenab-ı Hakk'ın ona azap etmeyeceğini temenni eder. Mesnevilerin sonunda eserin dua ile bitirilmesi genel bir uygulamadır. Bu kısımda şair kendisi ve eseri için niyazda bulunur. Telifin uhrevi bir mükafat getireceği beklentisi elbette bu geleneğe etkili olmuş olmalıdır. 2. Eserin yadigâr addedilmesinde bir diğer sebep, duygusal veya hissî diye ifade edilebilecek insani ihtiyaçla ilgilidir. Eskilerin ölümsüz eserleri karşısında hayranlık besleyen müellif, tıpkı onlar gibi sözleriyle anılmayı arzular. Varoluşunun kısacık dünya hayatından ibaret olmasını istemez. Yaşadığını, herkes gibi gülüp eğlendiğini, acı duyup hüznlendiğini, nefes alıp verdiğini kaydetmek zarureti içindedir. İlmî telifle değil de edebî eserle kalıcı olmak gayesinde olan şair, okuyucuya fayda sağlamaktan ziyade belki onunla konuşmayı hedefler. İlim adamından farklı olarak bıraktığı *etki* ile hatırlanmak onun

¹¹ Gerçekte her eser kalıcılığı yakalayabilir mi, şair ve hamisini ölümsüz kılabilir mi, sorusu akla gelebilir. Elbette bütün edebi üretim için böylesi bir ayrıcalığı kazanmak mümkün olmamaktadır. Fakat makale, şair ve haminin bakış açısını, onları teşvik eden düşünceyi konu edindiği için bu sorgulama zait kalmaktadır. Nitekim her şair eserini en iyi şekilde yazmaya gayret eder ve mesnevisinin kalıcı olmasını temenni eder.

için yeterli değildir. İç dünyasını aktardığı dizeler vasıtasıyla, başka bir asırda başka bir memlekette, okuyucu ile aynı his dünyasında buluşur. Bunu başarabildiğinde o da Gülşehrî gibi abihayat çeşmesinden su içip ölümsüzlüğe erişir (*Mantku't-tayr*, 2656-2657). Çünkü bedeni ölse dahi sözleri yaşamaya devam eder. *Çeng-nâme* müellifi Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra), dünyadaki itibarın geçici olduğunu, kişiye ancak sözünün yadigâr olarak kalacağını ifade eder (Alpay, 1974). "Cehânuñ çünki yokdur i'tibârı / Sözi kalur kişinüñ yâdigârı; Zihî devletlü cân ol kim yokaldı / Velîkin yir yüzinde adı kaldı; Aña öldi diyen hakkâ yañılır / Ki sözi okunur adı anılır" (Ahmed-i Dâî, *Çeng-nâme*, 335-337). Dâî, ne mutlu o kimseye ki kendi öldüğü halde yeryüzünde adı kalır; ona öldü demek doğru olmaz çünkü onun sözleri okunur ve adı anılır, der. Müellifler, eserleri sayesinde ölümsüzlüğe erişmeyi hedeflemişlerdir. 3. Haminin, şairi himaye etmesinin arkasında yazılacak eser sayesinde nam u nişanıyla yaşayacak olması etkili olmuştur. Bu sebeple mesnevilerin, tarihî vesika olma hususiyeti önem arz eder. Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sine eklediği Tevârih-i Âl-i Osman bölümü, ilk Osmanlı tarihlerinden olmak bakımından, sonra yazılan birçok eseri etkilemiş, bugün bile sıklıkla başvuru bir kaynak olmuştur.¹² Aydınoglu İsa Bey'in ağzından dile getirilen "Eger Şâhnâme olmasaydı mevcûd / Ne Firdevsî açılurdı ne Mahmûd" (Fahrî, *Husrev ü Şîrîn*, 174) beyti mesnevilerin müellifler kadar hamiler için de yadigâr olarak görüldüğünü ifade eder. Halbuki padişah, yaptırdığı köprü, han, hamam, camii gibi yapılar ile de ardında eser bırakma ayrıcalığına sahiptir. Kazandığı savaşların dilden dile anlatılacağını bilir. Buna rağmen kitapların istisna bir konumda olduğu düşünülmüştür. Ne de olsa hükümdarlar ölür, devletler yıkılır, binalar harap olur ama söz/eser yaşamaya devam eder. Aydınoglu İsa Bey, Gazneli Mahmud'dan bahsederken fethettiği şehirleri, sahip olduğu orduyu, askerleri, malı, mülkü, hazineyi, kapısında kul olan hizmetçileri sayar ve ardından "Kanı leşker kanı at u kanı pîl / Kamusından eser kalmadı key bil" (Fahrî, *Husrev ü Şîrîn*, 171) diye ekler. Bütün bunlardan geriye bir şey kalmamıştır. Oysa *Şehnâme* okunmaya devam edecektir. Neticede yaşamaya yalnızca söz devam eder. Gülşehrî'nin de dediği gibi: "Kimsene durmaz cihânda pâydâr / Sözden artuk nesne kalmaz yâdigâr" (Gülşehrî, *Mantku't-tayr*, 4424). Bu bakımdan, eserin yadigâr addedilmesinin hami zaviyesinde pratik bir karşılığı vardır.¹³

¹² Bkz. Abdülkadir Özcan, "Tevârih-i Âl-i Osman", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011); Nihad Sami Banarlı, "Ahmedi ve Dasitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman", *Türkiyat Mecmuası*, 1939.

¹³ Konuya dair çarpıcı bir örnek olması bakımından, burada 19. yüzyılda yaşamış olan İngiliz şair Percy Bysshe Shelley'in meşhur *Ozymandias* şiiri hatırlanabilir. Şiir, arkeologların keşfettiği Mısır hükümdarı II. Ramses'in heykelinden esinlenerek yazılmıştır. Çölün ortasında harap olmuş bir heykelin kalıntısı bir çift bacak ve yere düşmüş, çatlak bir kafanın tasvir edildiği şiirde eski bir hükümdardan geriye kalanlar resmedilir. Esasında ortada çölden başka bir şey yoktur. Heykelin kime ait olduğu da bir kaidenin üzerinde yazılı mısralardan anlaşılır. Ozymandias, kendinin krallar kralı olduğunu haykırarak, büyüklenen kim varsa etrafına baksın ve benim yüceliğimi kendi gözleriyle görsün, diye meydan okur. Zaman, onun sahip olduğu her şeyi yok etmiştir. Onun hükümranlığının ne denli büyük olduğunu yalnızca o kaidede yazarlar bildirmektedir.

"Eski bir diyardan bir gezgin dedi ki bana:

Çölde duruyor bir çift büyük, gövdesiz bacak

Ve onların yanında, yarı gömülmüş kuma,

Taştan, haşın bir insan yüzü, ortadan çatlak, (...)

Ve şu sözler yazıyor üzerinde tabanın:

"Ozymandias'ım ben, bilin ki, krallar kralı;

Kendini büyük sanan bir kez de bana baksın!"

Kalmamış başka bir şey, tek parçacık bile.

Çevresinde o koca, harap olmuş anıtın

Uzuyor kumlar hep alabildiğine." Percy Bysshe Shelley (2020), *Seçme Şiirler*, çev. Volkan Hacıoğlu, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 15. Kaynağından naklen.

Sonuç

Makalede, mesnevi şairlerini eser yazmaya yönlendiren şeyin ne olduğu sorusuna bir cevap aranmıştır. Bu minvalde, Anadolu’da kaleme alınan Türkçe mesnevilerin kurucu eserleri sayılabilecek ilk iki asır ürünleri incelenmiştir. Sebeb-i teliflerde yer alan malumat sayesinde şairleri motive eden şeyin ne olduğu, onların söylemleri üzerinden cevaplanmaya çalışılmıştır. 1. Her mesnevinin kendine mahsus şartlar içinde kaleme alınması, sebeb-i telifin birbirinden farklı olmasını getirmiştir. Mesnevi nazım biçimi ile kaleme alınan eserlerin konu çeşitliliği, şairlerin karakterlerinin ve beklentilerinin farklılığı gibi hususlar, bu renkliliğe neden olmuştur. Yine de her şair için ortak bir muharrikin olduğu söylenebilir: Hasan Kavruk’un da dile getirdiği gibi *her mesnevinin kaleme alınışının altında unutulmamak, öldükten sonra hayırla anılmak gayesi* yer almaktadır. Şairler, ölümle biten bir hayatı tercih etmeyip arkalarında iz bırakma iştiağı duymuşlardır. Eserleri sayesinde şöhret bulup ad kazanmayı arzulamışlar, sözlerinin kalıcı olmasını istemişlerdir. Onları telife yönlendiren bu düşünce sebeb-i teliflerde dile getirilmiştir. 2. Klasik şiirin destekçileri olan hamilerin de mesnevilere karşı benzer bir yaklaşım sergiledikleri yine sebeb-i telif muhtevasına yansımıştır. Aydınoğlu İsa Bey’in şair Fahrî’den mesnevi sipariş ederken; yazılacak eserin kendisi için de bir yadigâr olacağını söylemesi dikkat çekicidir. İsa Bey, şaire Gazneli Mahmud’un isteği ile yazılan *Şehnâme* örneğini verir ve hâlâ okunan eser sayesinde hem şairin hem haminin hatırlandığını dile getirir. Öyle görünüyor ki güzel sözün kabul göreceği ve nesilden nesile aktarılacağı düşüncesi yalnız şairler değil hamiler için de makbul ve muteber sayılmıştır. Hatta güzel söz, yadigâr denince akla gelen mimari eserlerden dahi daha kalıcı olarak nitelendirilmiştir. İyi eserin ilelebet yankı uyandıracığı düşünülmüştür. Tespit edilen bu yaklaşım, ilk iki bölümde şair ve haminin motivasyonu başlıkları altında örneklerle açıklanmıştır. 3. Akabinde edebî eserlerin yadigâr olarak addedilmesinin sebepleri üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber’in bir hadisinde geçen müjde sebebiyle Müslüman müelliflerin arkalarında hayırlı bir eser bırakmak istemeleri, meselenin dini bir boyutu olduğunu göstermektedir. Ölümle yüzleşen şairin sonsuzluğu arzularak bir çıkar yol araması ve bedeniyle devam edemeyeceği dünya hayatına sözleriyle tutunmak istemesi ikinci bir etken olarak kaydedilmiştir. Bu insani ihtiyaç, hamiler için de geçerli olmakla beraber eserin hami tarafından pratik bir işlevi yerine getirdiği unutulmamalıdır. Tarihî vesika olmak bakımından mesneviler, haminin gelecek nesillerce güzel hasletlerle hatırlanmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- AKALIN, Mehmet (1975), *Ahmedi: Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ALPAY, Gönül (1974), *Ahmed-i Dai: Çengnâme (Tahlil ve Metin)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- AYAN, Gönül (2009), “Anadolu Sahasında Yazılan Bazı “Yusuf u Züleyha” Mesnevilerinde Sebeb-i Telifler”, *Turkish Studies*, 4/3 Bahar, 227-272.
- AYAN, Hüseyin (1979), *Şeyhoğlu Mustafa: Hurşidnâme (Hurşîd ü Ferahşâd) (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- AYVERDİ, İlhan (2006), *Kubbealtı Lugatı - Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2. Baskı, 3 cilt.
- BANARLI, Nihad Sami (1939), “Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman”, *Türkiyat Mecmuası*, 6/49-176.
- BÜYÜKKAVAS KURAN, Şeyma (2006), “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?”, *Turkish Studies*, 1/2 Güz, 172-201.
- CANIM, Rıdvan (2018), *Latifi: Tezkiretü’ş-şuara ve tafsiratü’n-nuzama*, Kültür Bakanlığı e-kitap arşivi, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (23.03.2023).

- DİLÇİN, Cem (1991), *Mesud b. Ahmed: Süheyl ü Nev-bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- DURMUŞ, Tuba Işinsu (2011), ““Mısır-ı Hünerde Kendüyi Satmak Gerek Kişi”: Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebeb-i Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl “Satar”?”, *Bilig*, 57 Bahar, 65-81.
- DURMUŞ, Tuba Işinsu (2021), *Şair ve Sultan: Osmanlı’da Edebi Himaye*, İstanbul: Muhit Kitap.
- GÜNEŞ, Özlem (2010), *Fahrî’nin Husrev u Şîrîn’i (Metin ve Tahlil), Nizâmî ve Şeyhî’nin Eserleriyle Karşılaştırılması*, İstanbul : İstanbul Üniversitesi.
- İNALCIK, Halil (2015), *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara : Doğu Batı Yayınları, 6. Basım.
- KARTAL, Ahmet (2013), *Doğu’nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2. Baskı.
- KAVRUK, Hasan (2003), *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te’lif (Eser Yazma Sebebi)*, Malatya : Özserhat Yayıncılık.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1974), *Ahmed-i Fakih: Kitâbu evsâfi mesâcidi’ş-şerife*, Ankara : Türk Dil Kurumu.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2011), “Tevârîh-i Âl-i Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM, 40/579-581.
- SHELLEY, Percy Bysshe (2020), *Seçme Şiirler*, çev. Volkan Hacıoğlu, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- TEZCAN, Nuran (2020), “Sebeb-i Telifte Poetika: Kutsal Yolculuk Egzotik Uzaklık”, *Mazmundan Poetikaya*, İKSAD, ss. 102-113.
- TEZCAN, Nuran (2016), *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış: Seçilmiş ve Gözden Geçirilmiş Makaleler*, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1980), *Şeyhî’nin Husrev ü Şirin’i (İnceleme-Metin)*, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- YAVUZ, Kemal (2000), *Âşık Paşa: Garib-nâme*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- YAVUZ, Kemal (2007), *Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr’ı (Gülşen-nâme) Metin ve Aktarma*, Kültür Bakanlığı e-kitap arşivi, <https://ekitap.ktb.gov.tr/> (23.03.2023).
- YOLDAŞ, Kazım (1998), *Tutmacı’nın Gül ü Hüsvre’i (İnceleme-Metin)*, Malatya : İnönü Üniversitesi.
- YÜKSEL, Sedit (1965), *Mehmed: Işk-name (İnceleme-Metin)*, Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.